

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЗАКАРПАТТЯ 1900–1945 РОКІВ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ВІХИ РОЗВИТКУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (55)

УДК 821.161.2 (477.87) «1900/1945»

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.\(55\).70-77](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.(55).70-77)

Ігнатівч О. Українська література Закарпаття 1900–1945 років: періодизація та віхи розвитку; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. У статті висвітлюються три періоди розвитку літератури Закарпаття 1900–1945 років: література від початку століття до 1919 року; література Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.); література періоду Другої світової війни (1939–1945). Вважаємо, що *від початку століття до 1919 року* красному письменству властиві такі риси: автори краю приділяли багато уваги науковій і просвітницькій діяльності; писали мовою, близькою до народної, і частково нею видавали періодику. Незважаючи на суспільно-політичні події, люди дійства історичного Закарпаття розуміють, що творити для народу потрібно його мовою, аби формувати і підтримувати самоідентичність своєї громади.

Література Підкарпатської Русі заклала підвалини модерної малої прози і поезії. Крайова новелістика започаткувала «закарпатську школу новелістики», сфокусувавшись на художньому осягненні світоглядної системи верхівинця. Молоді лірики Підкарпатської Русі були учасниками Празької поетичної школи. Інтерес до сценічного мистецтва дав поштовх до появи драматичних творів. Розвитку набувала літературознавча думка, науково осмислювалися тенденції і здобутки літератури краю; виходила чимала кількість періодичних видань, що не лише сприяло зростанню культурного рівня краю, а й гуртуванню довкола преси певних професійних груп.

Література Другої світової війни позначена багатовекторним розвитком, пов'язаним з діяльністю Підкарпатського общества наук: література для дорослих, перекладна література, література для дітей, фольклорні видання; системно запрацювала літературознавча думка; вперше здобутки культурного життя краю отримали академічне осмислення у науковому виданні «Зоря-Нојна!»; уперше було складено загальну бібліографію книжкових видань краю. Періодичні видання, як і в попередній відрізок часу, продовжують охоплювати інтереси не лише дорослих, але й молоді та дітей.

Таким чином, за цей час красне письменство пройшло шлях від традицій, коли література наслідує фольклор, до модернізму. Жанровий діапазон розширився від класичного оповідання до новели, повісті, роману. Ліричні твори збагатилися філософськими мотивами, громадянсько-політичними інвективами, медитативною поезією, до жанрового арсеналу додалася поема, заповнилася ніша сатири й гумору. Продовжився розвиток драматургії. Водночас у краї утвердилася когорта закарпатської інтелігенції, що вела, супроводжувала і служила інтересам краю як в мирний, так й у воєнний час. Крайова інтелігенція, вихована в першій половині ХХ століття, впливала й на розбудову літератури в складний радянський час.

Ключові слова: періодизація, жанр, стиль, мала проза, лірика, драматургія, літературознавство, реалізм, модернізм.

Формулювання проблеми. Літературний процес Закарпаття ХХ століття представляє декілька поколінь письменників, кожне з яких здійснило внесок у культурний розвиток краю. Упродовж років дослідженню літератури Закарпаття ХХ століття присвятили наукові розвідки відомі науковці, серед них Г. Стрипський, В. Бірчак, М. Лелекач, І. Гарайда, І. Вишневський, Д. Федака, І. Удварі, М. Капраль та інші. У різні роки досліджували крайовий літературний процес члени та випускники кафедри української літератури УжНУ: Ол. Мишанич, В. Микитась, В. Марко, В. Поп, Л. Голомб, М. Козак, М. Федака, І. Хланга, Н. Ференц, В. Барчан, Е. Балла, О. Кевешлігеті, К. Шимоняк.

Щодо питання періодизації літератури першої половини ХХ ст., то літературознавці оперували поняттями: покоління (старше покоління, молодше, наші сучасники, письменники, що прийшли в літературу після гарди будителів тощо), період (давній, новий, сучасна література), а також історичними періодами, в контекст яких вписувалася література. Із сьогодення можна виокремити певні часові відрізки, в яких відчувається ідейна й естетична цілісність літературного процесу в контексті історичних змін. Окреслення певних періодів у крайовому красному письменстві дає поштовх до глибшого

простеження еволюції, тенденцій, стремлінь літературного поступу.

Аналіз досліджень. Активний науковий інтерес до специфіки розвитку крайової літератури виник ще в ХІХ столітті. Це відомі розвідки О.Піпіна в «Історії слов'янських літератур», П.Феєрчака, Є.Сабова [Мишанич 1993, с. 52–53]. У ХХ ст. формувалося глибше розуміння літературних традицій у краї, простежувався розвиток жанрів, стилів. Найперше виділимо працю В.Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі». Дослідник виокремив початок століття як «*Перехід до нової доби*» та літературу після 1919 року як «*Література Підкарпатської Русі по перевороті*», акцентуючи в обох розділах на постатях письменників краю [Бірчак 1937, с. 147;156]. Слід зауважити, що В.Бірчак висвітлив стан літератури Підкарпатської Русі з 1919–1936 року (стаття «*Dnešní stav podkarpatské literatury*») у збірнику «*Podkarpatská Rus*» [Podkarpatská Rus 1936, с. 193–202].

Докладне осмислення літературного розвитку здійснив М.Лелекач у розвідці «*Подкарпатское письменство на початку ХХ віка*». Дослідник вказав на зустріч у перших десятиліттях ХХ ст. двох генерацій літераторів і закладення ними підвалин нової літератури, яку він означив «*дійсно народною*

літературою» [Лелекач 1942, 29], вбачаючи у цьому найбільшу звитягу в діяльності письменників цієї доби.

Для радянського літературознавства було властивим простежувати розвиток крайової літератури у двох епохах: «література дорадянського періоду» та «література радянського періоду». У межах дорадянського періоду Олекса Мишанич пропонує такі визначення: «Література XVI – XVIII століття», «Література XIX – поч. XX століття», «Література 20-х початку 40-х років XX століття» [Мишанич 1984, с. 521–526]. Отже, питання періодизації крайового літературного процесу цікаве й дає поштовх до подальших міркувань і узагальнень.

Мета статті – простежити віхи розвитку красного письменства Закарпаття та узагальнити періодизацію літературного процесу краю 1900–1945 років.

Методи дослідження – аналіз, синтез, індуктивно-дедуктивний, історико-культурний.

Виклад матеріалу. Зважаючи на дослідження літературознавців та беручи до уваги ідейно-художні шукання письменників Закарпаття, при періодизації літературного процесу слідуємо за історичними змінами, що відбувалися у краї протягом останнього століття. Тож виділяємо такі періоди: література від початку століття до 1919 року; література Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.); література періоду Другої світової війни (1939–1945). Річ у тім, що зміна історичної епохи впливала на розвиток самого літературного процесу та його осмислення.

Своєрідність літератури історичного Закарпаття: від початку століття до 1919 року. Після відходу гарди будителів у краї до справ береться молодше покоління. Наступна генерація літераторів, як правило, перебувала під впливом, зазначав М.Лелекач, «всеевропейського реалістичного і романтичного напрямку» [Лелекач 1942, 1]. Наші автори займалися, передусім, науковою працею, збираючи, систематизуючи, аналізуючи історичний, фольклорний, етнографічний матеріал, а їхні твори, відповідно, перебували у прямій залежності від народнописанного доробку. Часто було важко відрізнити «чи той або інший «вір» є справжнім витвором самого письменника, або є менш-більш вдалою переробкою народної поезії» [Лелекач 1942, с. 1]. Серед письменників цієї доби: відомий історик, етнограф, перекладач, прозаїк – о.Юрій Калман Жаткович (1855–1920); етнограф, філолог, поет – о.Теодор Злоцький (1846–1926); журналіст, прозаїк о.Іриней Легеза (1861–1929); педагог, політик, редактор, видавець, письменник – о.Августин Волошин (1874–1945); відомий історик, етнограф, мовознавець, літературознавець-медієвіст, поет і прозаїк – д-р Гіядор Стрипський (1875–1946).

Письменники й культурно-громадські діячі краю гуртувалися довкола заснованого 1866 року «Общества св.Василія Великого», діяльність якого тривала до 1902 року. Згодом частина колишніх учасників «Общества...» заснувала друкарське Товариство «Unió», яке було покликане видавати й розповсюджувати серед мас дешеву літературу,

що сприяло підвищенню культурного рівня народу. Про це детально розповідає Августин Волошин у «Спогадах». В «Unió» видавався також часопис «Наука (Поучительна новинка для угро-руського народу...», що пізніше виходив під назвами «Руська Краина», «Свобода», «Нова Свобода»; популярна новинка «Село (духовна і поучительна газета для угро-руських селян)», заснована А.Волошином як додаток до «Науки»; «Місяцеслови» і «Календарі» з характером літературних альманахів [Волошин 1923, 39–72].

Проте зазначимо, що в цей час тільки в початкових школах, якими опікувалася греко-католицька церква, учні навчалися народною мовою, бо шкільний закон 1897 року вимагав знання учнями угорської мови вже в четвертому класі. Закон А.Аппоні 1907 року прирівняв учителів до державних службовців, тож і вимагав від них відповідної поведінки. Тому народна мова не мала належної підтримки в державному освітньому процесі. Як згадував А.Волошин про стан шкільництва на історичному Закарпатті, «число руських шкіл упало майже на 0, в 1910 року було лиш 18» [Волошин 1923, с. 61].

Таким чином, перші двадцять років XX століття для письменників краю пройшли в науковій і просвітницькій діяльності. Самі ж вони перебували у відчутній залежності від народнописаного доробку. Письменники творили мовою, близькою до народної, і частково нею видавали періодику. Наші літератори віднайшли ті форми і способи передачі знань, які були зрозумілими і близькими народним масам, сприяючи їх просвіті. Слушно зазначив М.Лелекач, що це був складний період для розвитку літератури, але він «єсть початком дійсної народної літератури» [Лелекач 1942, с. 29]. Тобто, незважаючи на суспільно-політичні події, осердя людей дійства історичного Закарпаття розуміє, що творити для народу потрібно його мовою, аби формувати і підтримувати самоідентичність своєї громади.

Література Підкарпатської Русі (1919–1939). 1919 року, згідно з Сен-Жерменським мирним договором, після розпаду Австро-Угорщини, землі історичного Закарпаття ввійшли до складу новоутвореної Чехословаччини як автономна територія під назвою Підкарпатська Русь. Пожвавлюється культурне життя у краї, розвивається шкільна справа, посилюються освітні програми для «підкарпатських діточок». Утворюються культурно-просвітницькі організації, зокрема Товариство «Просвіта» (1920).

Літературний процес краю збагатився новелістикою, лірикою та драматургією. Фундаторами малої прози стали Олександр Маркуш (1891–1971) та Лука Дем'ян (1894–1968). Вони зуміли художньо передати характер і світобачення земляка-горянина, а також згуртувати довкола себе молодшу генерацію письменників, яка продовжила художню освітню психологічну та філософську ниви натури закарпаття.

Олександр Маркуш – педагог, редактор, письменник, автор близько 20 читанок, низки підручни-

ків і посібників з різних дисциплін для початкових та горожанських шкіл (деякі побачили світ у Празі), понад 150 наукових розвідок у галузі педагогіки та конкретних методик викладання. Оскільки письменник захоплювався краєзнавством, фольклором та етнографією, то опублікував п'ять збірок закарпатських народних казок. В основному, власним коштом О.Маркуш видавав і редагував тривалий час (1922–1939) молодіжний журнал *«Наш рідний край»*, (в якому доводилось йому бути і організатором матеріалів, і коректором, і розсилним). У цьому часописі дебютували відомі в майбутньому письменники краю – Ю. Боршош-Кум'ятський, Ф. Лазорик, М. Рішко, Ф. Потушняк, В. Фенич [Поп 1978, с. 15].

З-під пера О. Маркуша вийшли збірки малої прози та повістей: *«Виміряли землю»* (1925), *«Ірину засватили»* (1941), *«Юліна»* (1942), (1971), *«Марамороські оповідання»* (1956), *«Мрійники»* (1961), *«Лист матері»* (1963), *«Світанок Тисі усміхнувся»* (1966), *«Дорога в Широке»* (1978). Письменник, власне, продовжив ідейні традиції о. О.Духновича, бо розумів необхідність розбудови нового суспільства у краї. Отже, акцентує у творах на першочерговості прищеплення громадянської свідомості та моральності – *добродетелі* серед горян. Сприймаючи красне письменство як «благородну лектуру», автор виписує достойність позитивних рис у героях, показуючи, що й «один у полі воїн», бо може шляхетною поведінкою та сердечністю привернути на свій бік громаду. Найяскравіший приклад – повість *«Юліна»*, якій властиві ознаки неоромантизму. Мала проза О.Маркуша, написана в реалістичному ключі, порушує, як правило, проблеми соціально-побутові, морально-етичні, а виклад твору має флер легкої іронії, гумору, що допомагає у сприйнятті як самої ситуації, так і характеру героя. Виступив О. Маркуш як перекладач з угорської літератури (твори К.Міксата, Г.Гордоні, Ф.Герцгега, М.Йокаї). Творча діяльність Олександра Маркуша сформувала не одне покоління закарпатців.

Лука Дем'ян спочатку заявив про себе як фольклорист, що публікував матеріали з 17 років. Загалом, він залишив 25 об'ємних рукописних томів різножанрового фольклорного матеріалу, підтримував взаємини з В.Гнатюком, який вітав *«усі прогресивні починання на Закарпатті, спрямовані на культурно-національне відродження, розвиток народної культури»* [Мишанич 1993, с. 144]. Захоплення фольклором відобразилося на прозовій творчості письменника, яка налічує кількості оповідань, нарисів, казок, низку повістей (збірки *«Чорт на Весілля»* (1920), *«Відьма»* (1924), *«Із села»* (1943), *«Весілля без жениха»*, *«Зустріч»* (1961), *«Оповідання синів Карпат»* (1964), *«Казки»* (1969), *«Голодний похід»* (1977), *«Крутогори Верховини»* (1984), *«Де гори Карпати»* (1985). Сучасна Л. Дем'яну критика відзначала, що автор уважається *«за основателя натуралізму в літературі...»* [Великий сільськогосподарський календарь... 1943, с. 66], хоча варто додати – його доробкові властиві риси реалізму, романтизму, готики,

що сприймаються як відгомін зацікавлень Дем'яна-фольклориста. На основі творчості О.Маркуша та Л. Дем'яна зароджується *закарпатська школа новелістики*, до якої згодом увійдуть Ф. Потушняк, М. Томчаний, В. Фенич, І. Чендей...

З молодшої генерації яскраво долучився до новелістики о. Юрій Станинець (1906–1994). Його оповідання *«У вагоні»* ввійшло до *«Антології української новели»*, виданої в Римі італійською мовою, і репрезентувало малу прозу нашого краю. Письменник брав активну участь 1939 року в створенні Карпатської України як депутат Союму [Хланта 1995, 670]. У роки Другої світової війни побачили світ його книжки: збірка оповідань *«Подарунок»* (1942) та повість *«Юра Чорний»* (1943), завершив написання роману *«Сусіди»*, панорамно представляючи життя і пошуки наших краян у ритмах часу початку ХХ ст. Вагома частина спадщини Ю.Станинця знайшла читача після 1991 року.

Благотворну роль відіграла творчість письменниць Марусі Підгірянки (Марія Ленерт-Домбровська, 1881–1963) та Ірини Невицької (1886–1965), які поєднали педагогічну працю з літературною. Їхні твори друкувалися в газетах і журналах краю: *«Русин»*, *«Пчілка»*, *«Ластівочка»*, *«Наша земля»*, *«Віночок»*, *«Наш рідний край»*, *«Свобода»*, *«Літературний листок»*, в альманасі *«Трембіта»*, *«Альманасі підкарпатських українських письменників»*, окрім того, письменниці видавали власні книжки (Марійка Підгірянка: *«Вертеп»*, *«Мати-страдниця»*, *«Ластівочка»*, *«Збірничок віршів для дітей»* та ін.; Ірина Невицька: *«Правда побідила»* (роман), *«Дарунок»* [Хланта 1995, с. 494, 556]). Вони провадили широку громадську діяльність. І.Невицька 1922 року започаткувала й була довгі роки головою першого в історії краю жіночого товариства *«Союз руських жінок»*, а в 1931–1932 роках видавала газету *«Слово народа»*. Загалом, М.Підгірянку й І.Невицьку присвятили долі вихованню «руських діточок», прищеплюючи їм моральні якості, любов до краю і необхідність служити рідному народові.

Густо засівається творчістю молодих поетична нива Закарпаття. З'являються імена В.Гренджі-Донського, Ю.Боршоша-Кум'ятського, А.Патруса-Карпатського, Зореслава, І.Ірлявського, І.Колоса, Миколаї Божук, М.Рішка, Марка Бараболі та ін. Заспівувачем національної ідеї серед молодих – поет, редактор, публіцист, також автор прозових і драматичних творів, Василь Гренджа-Донський (1897–1974), котрий, у поезії від звичних соціальних мотивів переходить до національно-визвольних, проголошує, що народ Підкарпатської Русі належить до великої української спільноти. 1924 року збірка В.Гренджі-Донського *«Шляхом терновим»* стала першою у краї книжкою, написаною сучасною українською літературною мовою і виданою фонетичним правописом. Поезія нашого земляка перетнула гори, і 1928 року в Харкові було видано його збірку *«Тернові квіти полонини»* [Мишанич 1993, с. 72–73]. За рядками В.Гренджі-Донського (*«Щире привітання /Шлють груні степам»*) названо альма-

нах *«Груні – степам»*, який містив твори крайових українських письменників і вийшов теж у Харкові 1930 року (слід нагадати, що В.Гренджа-Донський був комуністом, то й інтерес до його творчості радянською країною був зрозумілим).

У 1927–1928 роках В.Гренджа-Донський – редактор журналу *«Наша земля»*; бере участь у редакції часопису *«Русин»*. Наприкінці 30-х років ХХ ст. як журналіст-професіонал стає редактором *«Нової Свободи»* – газети-органу Карпатської України. В.Гренджа-Донський вів записи про тогочасні події у краї і об'єднав їх у щоденник *«Щастя і горе Карпатської України»* [Мишанич 2006, 126].

Книжки Василя Гренджі-Донського, які побачили світ у довоєнний час: *«Квіти з терням»* (1923), *«Золоті ключі»* (1923), *«Китиця квіток»* (1925), *«Сиротина»* (1925), *«Червона скала»* (1930, 1938), *«Останній бій»* (1930), *«Сотня Мочаренка»* (1932), *«Тобі, рідний краю»* (1936), *«Льво Липей – карпатський розбійник»* (Львів, 1936), *«Петро Петрович»* (1937) та ін., суттєво вплинули на розвиток літератури краю та виховання читача. Найповніше видання його творів становить 12 томів. Після Другої світової війни письменник жив у Словаччині.

Світлою віхою в історії літератури нашої землі була Празька школа українських поетів, яка складалася з письменників-емігрантів з Великої України. Більшість із них – знані на той час автори, що мали вплив на молодь. Книжки митців-празжан, що виходили у Празі, Подєбрадах, Братиславі, розповсюджувалися в мережах закарпатських бібліотек, тож читачам була доступна творчість Олександра Олеса, С.Черкасенка, Є.Маланюка, О.Стефановича, Ю.Драгана, Л.Мосендза, Олега Ольжича, Олени Теліги. Оскільки Прага стала освітнім центром для наших студентів-земляків, то там вони об'єднуються в студентські організації, серед яких *«Союз підкарпатських руських студентів у Празі»*.

З 1933 року в Празі починає виходити щомісячний журнал *«Пробоем»*, який видавався до 1942 року, – цей часопис і став осердям спілкування між поетами Празької школи та нашої творчої студентської молоді. Як зазначає Олекса Мишанич, *«саме ці молоді закарпатські українські поети ..., стали, бодай невеликим сектором одного великого цілого – празької школи українських поетів. Не було їх багато, але обходити їх доробок не можна»*. [Мишанич 1993, 122–123]. Серед цих авторів треба назвати Івана Колоса (зб. *«Молоді мої дні»*, 1938), Івана Ірлявського, Федора Могіша, Зореслава (*«Зі серцем в руках»*, 1933, *«Сонце і блакить»*, 1936) і Миколу Рішка.

Непросто склалися їхні долі – у зв'язку з історичними обставинами. Скажімо, Іван Ірлявський (Іван Рошко, 1919–1942) – 1941 року прибув до Києва, певно, *«сподіваючись, що там буде налагоджуватись українське культурне життя»* [Мишанич 1997, с. 127–128]. Та 1942-го його, як і О. Телігу, М. Телігу, І. Рогача, що створили письменницьку організацію, було заарештовано гестапівцями

і страчено в Бабиному Яру. Але на пам'яті літературні уроки, що «празька» молодь залишила по собі: ідейні домінанти їхньої творчості – соборність і незалежність усєї української землі; а також проповідування *«активної дії, чину, волі, свідомість мети, тверезий погляд, чітке карбоване слово, без сліз і плачу, впевненість у своїй роботі»* [Мишанич 1993, 124]. За дослідження творчості цих поетів науковці взяли в останні два десятиліття.

Новим словом у літературі краю постав набуток сатирика-гумориста Марка Бараболі (Івана Рознійчука (1910–1945)). За життя Марка Бараболі вийшла єдина книжка *«З-під їдконого пера: Сатири»* (1941) у празькій книгозбірні «Пробоем» [Поп 1995, 36 с.].

1930 року було створене *Товариство українських письменників та журналістів Підкарпатської Русі*, яке діяло до березня 1939 року. Серед його членів: В.Гренджа-Донський, Л.Дем'ян, О.Маркуш, Зореслав, І. Невицька, Ю. Станинець, Ф.Потушняк, Марко Бараболя, О. Сливка, А. Ворон, Д.Попович, Ю. Боршош-Кум'ятський, Миколая Божук, А.Патрус-Карпатський, М. Рішко, Ф. Лазорик, І.Колос та інші [Ходанич 2006, с. 15].

Крайова драматургія теж отримала розвиток. Насамперед цей жанр прописався в навчальних закладах: школах, семінаріях, адже «драматизація», як метод навчання здобувачів, заохочувалася на державному рівні. Як колись шкільна драма, так тепер шкільні постановки, мали сформувати в учня дикцію, поставу, жестикуляцію, розвинути пам'ять, а також спонукати до глибшого розуміння художнього твору. Глядачами ж вистав, як правило, ставали батьки учнів, сільська громада – отже, активувалися додаткові стимули для акторів-аматорів. Авторами драматичних творів бували самі вчителі, як до прикладу, Маріяка Підгірянкка, (*«Святий о.Миколай в гостині на Підкарпатській Русі»*, *«Вертеп»*); педагоги перекладали відомі п'єси, скажімо, о. Дм. Попович переклав – *«Сестру Терезку»* А.Яношія для дитячого гуртка, що діяв при церкві [Ігнатівич 2008, с. 135–145]; А.Волошин для студентів учительської семінарії написав п'єси: *«Маруся Верховинка»* та *«Без Бога ні до порога»* [Ігнатівич 2018, с. 144–147].

Для аматорських колективів, що гуртувалися довкола «Просвіти» та бібліотек, писали також п'єси О.Сливка, В.Гренджа-Донський, І.Невицька та інші. Однак здебільшого для постановок використовувалися відомі класичні твори зарубіжної чи української літератури. Захоплення драматизацією було настільки потужним і ефективним, що 1934 року Відділ позашкільної освіти Шкільного Реферату відкрив *«Театральний курс»*, мета якого – дати навички акторського мистецтва та режисури вчителям, аби вони могли вдосконалювати свою діяльність у шкільній «драматизації». Зазначений курс, що мав відбутися протягом літніх канікул, переріс у дворічну *«Драматичну школу»*, з якої вийшли професійні актори Підкарпатської Русі, що служили в Земському театрі м.Ужгорода [Ігнатівич 2008, с. 150]. Першою професійною актрисою краю ста-

ла Марія Пільцер, колишня вихователька «дитячої захоронки», а згодом – заслужена артистка України [Ігнатівич 2019, с. 174–178].

Література краю знаходить відображення в дослідженнях науковців: П. Федора, Є. Недзельського, Ю. Яворського, О. Фаринича; у працях О. Поповича, присвячених творчості письменників XIX століття; у статтях А. Фатєєва, М. Бескіда, Ю. Гаджеги [Мишанич 1993, с. 55], Г.Стрипського, Ш.Бонкала. Увагу культурному розвитку нашого краю приділяли І.Франко, В.Гнатюк, М.Возняк, І.Созанський [Мишанич 1993, с. 55]. Своєрідним підсумком багатовікової літературної традиції краю стала праця В.Бірчака *«Літературні стремління Підкарпатської Русі»* (1921, 1937). У 30-ті роки з оглядовим нарисом нашої літератури *«Ідейний розвій підкарпатської літератури»* у журналі *«Пробюєм»* (1934) виступив молодий науковець М.Лелекач.

Зміни відбулися і в крайовій періодиці: збільшена її кількість і галузева спрямованість: *«Руська нива»* (хліборобська політична партія), *«Вперед»* (соц.-дем. партія), *«Карпаторусский Вістник»* (орган земледільського союзу), *«Благовісник»* (духовна газета), *«Учитель»* (педагогічний журнал), *«Віночок»* (газета для молоді), *«Наш рідний край»* (газета для молоді), *«Народна школа»* (орган Товариства вчителів), а також щорічні календарі, літературні альманахи тощо [Волошин 1923, с. 39–72].

Наприкінці 30-х років XX століття наш край опинився під пильною увагою Європи. Віденським арбітражем (2.11.1938 року) було окреслено межі Карпатської України, а її столицею було названо Хуст. Інша частина Підкарпатської Русі (з містами Ужгород, Мукачево, Берегово) відійшла до Угорщини. На території Карпатської України стала утверджуватися українська держава. Обраний у лютому 1939 року Соїм *«проголосив Карпатську Україну незалежною державою, республікою з президентом на чолі; державною мовою визнано українську мову; затверджено синьо-жовтий прапор, герб тризуб і державний гімн «Ще не вмерла Україна»* [Мишанич, Чучка, 1995, с. 15]. Президентом держави обраний д-р о.Августин Волошин. Карпатська Україна зі своїми сміливими молодими оборонцями не витримала навали добре озброєного ворожого війська. Світ стояв на порозі Другої світової війни.

Таким чином, літературний період Підкарпатської Русі заклав підвалини модерного письменства. Автори краю згенерували пласт малої прози, що згодом отримав назву *«закарпатська школа новелістики»*, сфокусувавшись на художньому осягненні світоглядної системи верховинця. Провідні поети звернулися до символічного, імпресіоністичного, метафоричного письма. Проте залишилася й фольклорно-рустикальна традиція, що проявлялася в реалістичній парадигмі письма. Молоді лірики Підкарпатської Русі були учасниками Празької поетичної школи. Творчість крайових літераторів стала відомою як на сході від Закарпаття, так і на заході.

У цей період засновано *Товариство українських письменників та журналістів Підкарпатської Русі*.

Окремої розмови заслуговує крайова драматургія. Хоча її розвиток не був пріоритетом серед місцевих літераторів, однак широке зацікавлення в навчальних закладах «драматизацією» привело до створення нової культурної платформи в краї – професійного театру в Ужгороді, що розбудувався на основі участі акторів, уродженців Підкарпатської Русі.

Своєрідним підсумком цього періоду постають наукові літературознавчі праці, в яких спостерігаємо серйозне осмислення поточних літературних проблем і звитяг, а також перші спостереження щодо традицій та новаторства крайової літератури.

Видання періодики не лише сприяло зростанню культурного рівня краян, але й гуртуванню довкола преси певних професійних груп, які обговорювали виклики дня, дискутували на шпальтах газет і журналів, формуючи нові знання й нові відкриття для себе й читача. Окрім того, ці двадцять літ виплекали із середовища закарпатців дієвий пласт інтелігенції, котра, мовби слідуючи заповітам О.Духновича, зростала духовно сама і, виховуючи, вела за собою крайову громаду. Сини і доньки Закарпаття, що здобували освіту в університетах Праги, Будапешта, Відня поверталися додому, аби служити талантами своєму народу. Це покоління краян, що, вільно володіло переважно п'ятьма мовами, розгорнуло базис закарпатської інтелігенції, яку, зазначав мистецтвознавець Г.Островський, *«завжди вирізняли скромність способу життя, розвинуте почуття власної і національної гідності, високий ступінь особистої чесності й порядності, глибоке знання і повага до життя і праці народу, його характеру і звичаїв, непорушна вірність релігії і заповітам батьків, нарешті, безмежна любов і відданість рідному краю»* [Островський 1992, с. 7]. Отже, період 1919–1939 років, безумовно, означений благодотворним впливом на розвиток культури й літератури нашого краю.

Література періоду Другої світової війни. 1941 року в Ужгороді було створено «Подкарпатське Общество Наук» (далі – ПОН) як культурно-громадське утворення, хоча з часом воно набрало рис Академії наук. На чолі ПОН стояв академік Угорської академії наук Антоній Годинка (1864–1946), головою Общества обрали відомого філолога-науковця Івана Гарайду (1905–1944), активними учасниками були Г.Стрипський, М.Лелекач, Ф.Потушняк, П.Міговк, І.Мураній. За підсумками роботи цього товариства виданий бібліографічний покажчик [Капраль 2002].

Про роботу ПОН і незабутнього Івана Гарайду сказав вагоме слово Йосип Дзензелівський. Доктор права і доктор філології, колишній викладач Краківського університету, в'язень концтабору Саксенгаузен Іван Гарайда *«з великою увагою ставився до закарпатських письменників»* [Дзензелівський 1994, с. 41]. Скажімо, коли Ф.Потушняк брали до лав діючої армії, І.Гарайда звільняв його шість разів. [Дзензелівський 1994, с. 41]. Підтримував морально І.Гарайда, як згадував письменник Олександр Сливка, й інших літераторів.

Крайова культурна нива й під час війни очікувала подальшої праці і творчості. Іван Гарайда зумів організувати літературно-мистецьку й академічну ділянку. Силами активних членів ПОН за чотири роки було видано чотири томи наукового журналу «*Зоря-Нојнал*» із високою поліграфією та належно представленими ілюстраціями, зміст і анотації подавалися народною, угорською, німецькою, французькою мовами; двотижневу газету «*Літературна Неділя*», що пропонувала на сторінках літературні новинки, рецензії, поради молодим авторам, підтримувала літературні дискусії; журнал «*Руська молодеж*», який містив пізнавальні матеріали, загадки, головоломки, художні твори для старших дітей; щорічні «*Календарі*», відповідного змісту; а також книжки – *літературно-наукова бібліотека* (42 книги), *народна бібліотека* (32 книги); *дитяча бібліотека* (12 книг), *шкільні підручники* (три видання), низка перекладних видань та ін. Титанічною працею ПОН стало укладення і видання загальної бібліографії літератури нашого краю (І.Гарайда, М.Лелекач).

На роки роботи ПОН припало наукове і творче змушнення Федора Потушняка (1910–1960) – філософа, етнографа, археолога, педагога, історика, визначного поета і прозаїка, драматурга, літературознавця Срібної Землі. Нині важко переоцінити здобутки Ф.Потушняка, які в повному виданні творів становили б багатотомну спадщину. В царині ж літературній письменник відкрив країнам барвисту палітру модернізму як продуктивну мову поезії, прози і драматургії (зб. «*Далекі вогні*» (1934), «*Земля*» (1938), «*Таємничі вечори*» (1938), «*Можливості*» (1939), «*На біли скалах*» (1941), «*Кристали*» (1942), «*Казка*» (1943), «*Хвилі вічності*» (1943), «*Гріх*», «*Спляча Царівна*», «*Терези вічності*», «*Хатка та млинок*» (1944) тощо). Загалом, його доробок ще чекає на свого дослідника.

Під час Другої світової війни в Ужгороді, Мукачеві, Хусті при гімназіях було організовано «літературні школи», виходили учнівські літературні альманахи. Гімназисти, які публікувалися у цих видання згодом стали відомими українськими письменниками (Іван Чендей, Юрій Керекеш, Семен Панько).

Безперечно, за роки Другої світової війни література краю зазнала втрат: закрито культурно-освітні товариства; контролювалася робота бібліотек; частину книг було знищено чи вивезено за межі краю; припинили роботу чимало редакцій газет та журналів. Поети М.Попович, Д.Вакаров,

А.Карабелеш за підпільну діяльність були засуджені і відправлені в концтабори. Дмитро Вакаров повернувся в рідний край лише своїми віршами [Нариси історії Закарпаття 1995, с. 560–562].

Таким чином, літературний процес цього періоду позначений багатовекторним розвитком, який окреслив ПОН: література для дорослих, перекладна література, література для дітей, фольклорні видання. Крім того системно запрацювала літературознавча думка, що засвідчують публікації в газеті «*Літературна Неділя*». Вперше здобутки культурного життя краю отримали академічне осмислення в науковому виданні «*Зоря-Нојнал*»; уперше було складено загальну бібліографію книжкових видань краю. Періодичні видання охоплювали інтереси не лише дорослих, але й молоді та дітей, здійснювалося видання просвітницької літератури.

Зауважимо, що в цей період спрацювала прогресивна і віддана своєму народові крайова інтелігенція, котра продовжувала діяти в Духновичевих традиціях: відстоювання самоідентичності свого народу. Знову звернемося до спостережень Г. Островського: «*у своїй діяльності закарпатський інтелігент завжди керувався ідеалами просвітництва – засівом і вирощуванням на ґрунті народного буття ідеалів християнської моралі, позитивних знань, тендітних паростків прекрасного, насамперед національної самосвідомості*» [Островський 1992, с. 7].

Висновки. Таким чином, протягом півстоліття літературний процес краю пройшов три періоди, які зримо пов'язані зі зміною суспільно-політичного життя Європи: від початку століття до 1919 року; період Підкарпатської Русі (1919–1939); період Другої світової війни (1939–1945). За цей час красне письменство пододало шлях від давніх традицій, коли література наслідує фольклор, до модернізму в галузі епосу й лірики. Жанровий діапазон розширився від класичного оповідання до новели, повісті, роману; ліричні твори збагатилися філософськими мотивами, громадянсько-політичними інвективами, медитативною поезією, в жанровому арсеналі додалася поема, заповнилася ніша сатири й гумору. Модерні стильові шукання, виразилися в тяжінні і прозаїків, і поетів до імпресіонізму, символізму та неоромантизму. Водночас у краї утвердилася когорта закарпатської інтелігенції, яка вела, супроводжувала і служила інтересам краю як в мирний, так і в воєнний час. Крайова інтелігенція, вихована в першій половині ХХ століття, впливала і на розбудову літератури в складний радянський час.

Література:

1. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Ужгород, 1937. 191 с.
2. Великий сільсько-господарський календарь Подкарпатського общества наук на преступний рок 1944. Ужгород, 1943. 232 с.
3. Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. 95 с.
4. Волошин А. Твори. Ужгород, 1995. 435 с.
5. Дзендзелівський Й. ПОН і забутий Гарайда. *Тиса*. 1992. № 1–2. С. 39–46.
6. Ігнатівич Г. Від гасниці до рампи: нариси з історії українського театру на Закарпатті. Ужгород, 2008. 344 с.
7. Ігнатівич О. Синхромія: нариси, літературознавчі статті. Ужгород, 2019. 295 с.

8. Ігнатювич О. П'єса Августина Волошина «Без Бога ні до порога»: християнські цінності у вимірах часу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2018. Вип.23. С.144–148.
9. Капраль М. Подкарпатское Общество Наук (1941–1944): бібліографічний покажчик. Ужгород, 2002. 172 с.
10. Лелекач Н. Подкарпатское письменство на початку ХХ віка. Ужгород, 1942. 31 с.
11. Мишанич О. Література Закарпаття дорадянського періоду: передмова. *На Верховині: збірник творів письменників дорадянського Закарпаття*. Ужгород, 1984. С.3–28.
12. Мишанич О. Василь Гренджа-Донський (1997–1974): передмова. *Гренджа-Донський В. Твори*. Ужгород, 1991. С.5–21.
13. Мишанич О. Карпати нас не розлучать: літературно-критичні статті і дослідження. Ужгород, 1993. 282 с.
14. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945): передмова. *Волошин А. Твори*. Ужгород, 1995. С.5–36.
15. Мишанич О. Василь Гренджа-Донський. *Письменники Срібної Землі*. Ужгород, 2006. С.121–130.
16. Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945). Ужгород, 1995. 663 с.
17. Островський Г. Майстер: передмова. *Йосип Бокшай*. Ужгород, 1992. С.6–10.
18. Поп В. На довгій ниві: передмова. *Маркуш О. Дорога в Широке*. Ужгород, 1978. С.5–20.
19. Поп В. Марко Бараболя: нарис життя і творчості. Ужгород, 1995. 36с.
20. Podkarpatská Rus. Bratislava, 1936. 334 с.
21. Хланга І. Літературне Закарпаття у ХХ столітті: біобібліографічний покажчик. Ужгород, 1995. 967 с.
22. Ходанич П. У пошуках красного слова. *Письменники Срібної Землі*. Ужгород, 2006. С.11–33.

References

1. Birchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Podkarpatskoї Rusi [Literary aspirations of Subcarpathian Rus']. Uzhhorod. 191s. [in Ukrainian].
2. Velykyi silsko-hospodarskyi kalendar Podkarpatskoho obshchestva nauk na prestupnyi rok 1944 [The Great Agricultural and Economic Calendar of the Subcarpathian Society of Sciences for the Transfiguration Year 1944]. (1943) Uzhhorod. 232 s. [in Ukrainian].
3. Voloshyn A. (1923) Spomyny [Memories]. Uzhhorod. 95 s. [in Ukrainian].
4. Voloshyn A. (1995) Tvory [Works]. Uzhhorod. 435 s. [in Ukrainian].
5. Dzendzelivskyi Yo. (1992) PON i zabutyi Haraida [PON and the forgotten Garaida]. *Tysa*. №1–2. S. 39–46 [in Ukrainian].
6. Ihnatovych H. (2008) Vid hasnytsi do rampy: narysy z istorii ukrainskoho teatru na Zakarpattii [From the oil lamp to the ramp: essays on the history of Ukrainian theater in Zakarpattia]. Uzhhorod. 344 s. [in Ukrainian].
7. Ihnatovych O. (2019) Synkhromiia: narysy, literaturoznavchi statti [Synchromy: essays, literary articles]. Uzhhorod. 295 s. [in Ukrainian].
8. Ihnatovych O. (2018) Piesa Avgustyina Voloshyna «Bez Boha ni do poroha»: khrystyianski tsinnosti u vymirakh chasu [Augustyn Voloshyn's play "Without God, No Threshold": Christian values in the dimensions of time]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod. Vyp.23. S.144–148 [in Ukrainian].
9. Kapral M. (2002) Podkarpatskoe Obshchestvo Nauk (1941–1944): bibliografichnyi pokazhchik [Subcarpathia Scientific Society (1941–1944): bibliographic index]. Uzhhorod. 172 s. [in Ukrainian].
10. Lelekach N. (1942) Podkarpatskoe pysmenstvo na pochatku XX vika [Subcarpathian literature at the beginning of the 20th century]. Uzhhorod. 31 s. [in Ukrainian].
11. Myshanych O. (1984) Literatura Zakarpattia doradianskoho periodu: peredmova [Literature of Zakarpattia before the Soviet period: preface]. *Na Verkhovyni: zbirnyk tvoriv pysmennykiv doradianskoho Zakarpattia*. Uzhhorod. S.3–28 [in Ukrainian].
12. Myshanych O. (1991) Vasyl Grendzha-Donskyi (1997–1974): peredmova [Vasyl Grendzha-Donsky (1997–1974): foreword]. *Grendzha-Donskyi V. Tvory*. Uzhhorod. S.5–21 [in Ukrainian].
13. Myshanych O. (1993) Karpaty nas ne rozluchat: literaturno-krytychni statti i doslidzhennia [The Carpathians will not separate us: literary critical articles and research]. Uzhhorod. 282 s. [in Ukrainian].
14. Myshanych O., Chuchka P. (1995) Avgustyn Voloshyn (1874–1945): peredmova [Augustyn Voloshyn (1874–1945): foreword]. *Voloshyn A. Tvory*. Uzhhorod. S.5–36 [in Ukrainian].
15. Myshanych O. (2006) Vasyl Grendzha-Donskyi [Vasyl Grendzha-Donsky (1997–1974)]. *Pysmennyky Sribnoi Zemli*. Uzhhorod. S. 121–130 [in Ukrainian].
16. Narysy istorii Zakarpattia. T. II (1918–1945) [Essays on the history of Zakarpattia]. (1995) Uzhhorod. 663 s. [in Ukrainian].
17. Ostrovskiyi H. (1992) Maister: peredmova [Master: foreword]. *Yosyp Bokshai*. Uzhhorod. S. 6–10 [in Ukrainian].
18. Pop V. (1978) Na dovhii nyvi: peredmova [In the long field: foreword]. *Markush O. Doroha v Shyroke*. Uzhhorod. S. 5–20 [in Ukrainian].
19. Pop V. (1995) Marko Barabolia: narys zhyttia i tvorchosti [Marko Barabolya: a sketch of his life and work]. Uzhhorod. 36 s. [in Ukrainian].

20. Podkarpatská Rus (1936) [Podkarpatská Rus]. Bratislava. 334 s. [in Czech].
21. Khlanta I. (1995) Literaturne Zakarpattia u XX stolitti: biobibliografichni pokazhchyk [Literary Zakarpattia in the 20th century: biobibliographic index]. Uzhhorod. 967 s. [in Ukrainian].
22. Khodanych P. (2006) U poshukakh krasnoho slova [In search of a beautiful word]. *Pysmennyky Sribnoi Zemli*. Uzhhorod. S. 11–33 [in Ukrainian].

UKRAINIAN LITERATURE OF ZAKARPATTIA 1900–1945: HISTORICAL PERIODS AND MILESTONES OF DEVELOPMENT

Abstract. The article highlights three periods in the development of Zakarpattia literature: literature from the early twentieth century to 1919; literature of Subcarpathian Rus (1919–1939); and literature of the Second World War period (1939–1945). We believe that *from the early twentieth century to 1919*, belletristic writing was characterised by the following features: authors of the region devoted significant attention to scholarly and educational activities; they wrote in a language close to the vernacular and partially used it in periodical publications. Despite socio-political events, the cultural figures of historical Zakarpattia understood that writing for the people required using their own language in order to shape and preserve the self-identity of their community.

The literature of Subcarpathian Rus laid the foundations for modern short prose and poetry. Regional short fiction laid the foundations for the “Zakarpattia School of Short Fiction,” focusing on the artistic understanding of the worldview of the highlander. Young poets of Subcarpathian Rus were members of the Prague School of Poetry. Interest in the performing arts gave rise to dramatic works. Literary scholarship was also developing: the trends and achievements of the region’s literature were subject to scholarly analysis, and a considerable number of periodicals were published, which not only contributed to the growth of the cultural level of the region’s inhabitants, but also brought together certain professional groups around them.

The literature of the Second World War was marked by a multi-vector development closely connected with the activities of the Subcarpathian Scientific Society: the period saw the development of literature for adults, translated literature, literature for children, and folklore publications. Literary criticism began to function systematically, and for the first time the achievements of the region’s cultural life received academic interpretation in the scientific publication *Zoria- Hojna!*; for the first time a general bibliography of the region’s book publications was compiled. As in the previous period, periodicals continued to address the interests not only of adults, but also youth and children.

Thus, during this period, belletristic writing evolved from traditions rooted in folklore to modern innovations. The range of genres expanded from classic short stories to novellas, prose narratives, and novels. Lyric works were enriched with philosophical motifs, socio-political invectives, and meditative poetry, while the genre arsenal was further expanded to include poem, while satire and humour also found their place. Dramatic literature continued to develop. At the same time, a cohort of Zakarpattia intellectuals became established, guiding, supporting, and serving the interests of the region’s inhabitants in both peacetime and wartime. The regional intellectuals, educated in the first half of the twentieth century, also influenced the development of literature during the difficult Soviet period.

Keywords: historical periods, genre, style, short prose, poetry, dramatic literature, literary studies, realism, modernism.

© Ігнатович О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 29.03.2026

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; член Національної спілки письменників України; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; member of the National Union of Writers of Ukraine; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-2845-8545>